
UDK 37.03:80
800.7
82.085:37
Stručni rad

Prihvaćeno 24.06.1996.

Mirjana Benjak

Srednja škola "Vladimir Gortan", Buje

RETORIČKE VRSTE U NASTAVI JEZIČNOG IZRAŽAVANJA U GIMNAZIJAMA

SAŽETAK

U radu se govori o zastupljenosti i položaju retoričkih vrsta u nastavi jezičnog izražavanja u gimnazijama. U novom Nastavnom programu za gimnazije (1995) u sklopu nastavnog predmeta Hrvatski jezik nalazi se uz Hrvatski jezik i Hrvatska i svjetska književnost i nastavno područje Jezično izražavanje. Na temelju analize Nastavnog plana i programa utvrdila sam mjesto koje zauzima govorna kultura u gimnazijskoj nastavi. Polazeći od neupitnosti činjenice da se vještina govorenja morala uključiti u programe suvremenog obrazovanja, zanimalo me je li ona u njima prisutna samo deklarativno ili je našla ono mjesto koje odista zaslužuje u srednjoškolskoj nastavi.

Kako u Nastavnom programu stoji da je jedna od svrha nastave hrvatskog jezika "steći jezično znanje, jezičnu kulturu i sposobnosti za porabu hrvatskoga jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima", potrebno je omogućiti svakom učeniku da se iskaže u različitim vrstama govornog, a ne samo pisanog izražavanja. Polazeći od Škarićeve tvrdnje da je "govor oblik demokratskog komuniciranja" i "glavni način povezivanja s ljudima", zauzمام se za komunikacijsko-stvaralački metodički sustav u nastavi govora, te sam prikazala neke od njegovih realizacija u nastavnoj praksi. Kako sam pošla od načela životnosti, govorne sam nastavne jedinice uključila u životnu praksu učenika, čime je omogućeno njihovo uspješnije "osvajanje riječi" te razvijanje svijesti o vlastitom govorenju

Ključne riječi: *retoričke vrste, nastava jezika*

*Ne učimo nikada posebno govoriti i posebno živjeti,
nego učimo govoreći živjeti i živjeti govoreći.*

Milivoj Solar

Činjenicu da govor u čovjekovu životu ima veliko značenje ne treba sumnjati. Dapače, malo je onih koji se ne bi složili s tvrdnjom da je govor najznačajnija ljudska djelatnost. Učenje govora počinje u roditeljskom domu, a nastavlja se (planski) u odgojno-obrazovnom procesu vrtića, osnovne i srednje škole i ne završava sve do smrti. U razvoju govora posebno je važna škola, naročito unutar nastave materinskog jezika. Iako živimo u komunikacijskom vremenu, u kojem je temeljni čovjekov medij govor, izgleda da u našim (srednjim) školama kultura govorenja još nije izborila ono mjesto koje joj je neupitno pripada u sveukupnom odgojno-obrazovnom procesu.

Prije analize i ocjene današnjeg stanja, ukratko ću prikazati položaj nastave (usmenog) jezičnog izražavanja u gimnazijskim programima posljednjih desetljeća u nas. Nakon 50-ih godina¹ kad su se u sklopu nastave izražavanja (koja se organizirala samo u nižim gimnazijskim razredima) provodile ortoepske vježbe, a govorne vježbe bile čvrsto povezane s nastavom književnosti, ubrzo² se pristupilo novoj koncepciji i organizaciji nastave u kojoj je zapostavljen gramatički i funkcionalni sloj jezika. Pod utjecajem estetske koncepcije zagrebačke književnokritičke škole, 60-ih³ se godina u središte proučavanja stavlja književno djelo, koje se ne izučava samo tematsko-sadržajno, nego i jezično-stilski, a nastavni program čine tri nastavna područja: nastava književnosti, nastava jezika i nastava izražavanja. Tim se programom reformira nastava jezika, a oblici govornog i pismenog izražavanja upućuju na sustavno razvijanje učenikove jezične kulture. Nastavni program koji je bio u upotrebi 70-ih⁴ godina zadržava trodjelnu podjelu nastavnog predmeta, a nastava izražavanja, kojoj je svrha sustavno razvijati govorno i pismeno izražavanje učenika, u korelacijskim je vezama s nastavom književnosti i nastavom jezika. Didaktički je oblikovana u tri cjeline: opisivanje, pripovijedanje i raspravljanje. Sličan je položaj nastave izražavanja i u Zajedničkim programskim osnovama⁵ u kojima je ostvorena veza između našeg i srodnih predmeta (književno-umjetničko područje), pa je nastava izražavanja proširena novim sadržajima, a značajno je da je nazivu izražavanje priključen naziv stvaranje. I na temelju ovog sažetog pregleda nastavnih programa možemo zaključiti da je položaj nastave pisanog i usmenog izražavanja varirao od programa do programa što nije uvijek bilo povezano s dosezima metodičke teorije i nastavne prakse, nego i s odgojnim idealima društvene sredine. Ovdje

1 Nastavni plan i program za gimnazije, od 1. do 8. razreda, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske, Zagreb, 1948.

2 Nacrt novog nastavnog plana i programa za više razrede gimnazije, Prosvjetni vjesnik, Zagreb, 1955.

3 Nastavni plan i program za gimnazije, Prosvjetni vjesnik, br. 8, Zagreb, 1960.

4 Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

5 Zajedničke programske osnove srednjeg usmjerenog obrazovanja, Vjesnik RK za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske, br. 12, Zagreb, 1984.

treba istaknuti da su se 80-ih godina pojavili prvi udžbenici i priručnici⁶, koji su već u naslovu sadržali novinu - osim jezika, obrađivali su i gradivo s područja izražavanja i stvaranja.

A što se događa s nastavom izražavanja od šk. g. 1990/91. kada gimnazije ponovno počinju raditi? Zaredali su novi programi različitih autora i različitih pristupa nastavi hrvatskog jezika. Zaustavit ću se na najnovijem gimnazijskom programu za šk. g. 1995/96.,⁷ prema kojem nastavni predmet hrvatski jezik obuhvaća tri nastavna područja: a) hrvatski jezik, b) hrvatsku i svjetsku književnost i c) jezično izražavanje (zašto je napušten termin stvaranje?) koje su "samostalne cjeline koje se čvrsto povezuju u nastavni predmet prema načelima unutarnje korelacije". Jedna je od svrha nastave hrvatskog jezika, kako piše u uvodu programa, "steći jezično znanje, jezičnu kulturu i sposobnosti za porabu hrvatskog jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima".

Analiziramo li nastavne teme Jezičnog izražavanja, vidjet ćemo da je tom nastavnom području u programu posvećena posebna pozornost. Tako se u I. razredu predviđa obrada sljedećih oblika jezičnog izražavanja: Pisanje i govorno izražavanje, Govorenje, Tekst, Opis, Tumačenje, Raščlamba, Dijalog, Monolog i unutarnji monolog. U II. su razredu na redu Životopis, Prikaz, Sažetak i Upućivanje kao vrste tekstova. Učenici se u III. razredu upoznaju s Dokazivanjem, Recenzijom, Usmenim predavanjem, Javnim govorom i Priopćenjem, dok se u IV. razredu gimnazijalci okušavaju u Raspravi, Eseju, Komunikacijskim tekstovima i Referatu. Osim ovog obaveznog programa, postoji i Izborni program jezičnog izražavanja koji, osim što proširuje sadržaje Obaveznog programa "uvodi nove sadržaje i nove pristupe pismenom izražavanju (stvaranju) te govorništvu". U njemu je dano mnogo više prostora učeničkom stvaralaštvu na području govorenja. Na temelju navedenog mogli bismo zaključiti da je govornoj kulturi konačno dano ono mjesto u Programu suvremenog obrazovanja koja ona zaslužuje, no to nije baš tako. Da bi se Program i ostvario, potrebno je sustavno raditi na satima posebno predviđenim za nastavu kulture izražavanja. Negdje pred kraj šk. g. 1994/95. srednjim je školama poslan Prijedlog programa hrvatskog jezika za gimnazije, koji se sadržajno bitno ne razlikuje od Programa koji je stigao ove jeseni, ali je za razliku od njega predviđao broj sati za pojedina nastavna područja. I tu nas je dočekalo iznenađenje: poznato je da je za nastavu Hrvatskog jezika (kao nastavnog predmeta) u gimnazijama na godinu predviđeno 140 sati u I, II. i III. razredu, a u IV. 128 sati; tim je prijedlogom Izvedbenog programa predviđeno za nastavu jezika 35 sati i za nastavu književnosti 100 sati na godinu u I, II. i III. razredu, odnosno 32 + 90 sati u IV. razredu. Iz ovako raspoređenih sati

6 Silić, Rosandić: Jezik izražavanje i stvaranje 1, Udžbenik, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
Rosandić Silić: Jezik izražavanje i stvaranje 1, Radna bilježnica, Udžbenik, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

Silić, Rosandić: Jezik izražavanje i stvaranje 2, Udžbenik, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
Rosandić Silić: Jezik izražavanje i stvaranje 2, Radna bilježnica, Udžbenik, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

7 Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama, Glasnik Ministarstva prosvjete i športa R Hrvatske, Posebno izdanje, br. 2, 1. VIII. 1995, Školske novine, Zagreb.

proizlazi da je za nastavu izražavanja i stvaranja predviđeno po 5 sati u I, II. i III. razredu, odnosno 4 sata u završnom gimnazijskom razredu. Nema, znači, vremena ni za pisanje školskih zadaća (3 na godinu), a kamoli za sustavniju nastavu pisanog i govornog izražavanja. Možemo samo pretpostaviti što će se dogoditi s nastavom Jezičnog izražavanja - kako je program iz nastave jezika u književnosti (pre)ambiciozan i (pre)opširan - jezično će izražavanje (o nekakvom jezičnom stvaralaštvu da i ne govorimo) i dalje biti samo sporadično prisutno u gimnazijskoj nastavi. Dodamo li tome nepostojanje udžbenika i priručnika, sve slabiju opremljenost škola, nesustavno provođenje permanentne stručne izobrazbe nastavnika - zaista nemamo pravo na optimizam.

Bez obzira na sve teškoće i prepreke, nastava govora ipak se provodi u gimnazijskoj nastavi materinskog jezika, zahvaljujući prvenstveno entuzijazmu, inventivnosti i odgovornosti nastavnika koji ne mogu zanemariti činjenicu da bi učenici i te kako bili oštećeni bez tog bitnog dijela odgojno-obrazovnog procesa, jer kako kaže Škarić: "Ne raditi ništa već je samo po sebi rušenje"⁸. Na temelju suvremene metodičke teorije nastave materinskog jezika, koja je sve više zaokupljena govorom i na temelju vlastitog dugogodišnjeg pedagoškog iskustva, sa sigurnošću tvrdim da bi u nastavi trebalo inzistirati na onim vrstama i oblicima usmenog izražavanja koji motiviraju gimnazijalce, jer u njima najbolje otkrivaju vlastite sposobnosti, osobnost, samostalnost i slobodu. Mislim, naravno, na retoričke vrste⁹.

Ovom ću prilikom izdvojiti javni govor i raspravu (diskusiju) čija je obrada predviđena u III, odnosno u IV. razredu gimnazije. Polazeći od svrhe nastave usmenog izražavanja (odgoj i izobrazba učenika kao stvaralačkoga govornika), treba posebno imati na umu načela sadržajne kompetencije, načela životnosti i načela demokratičnosti¹⁰. Ne zapostavljajući načelo korelacije nastave književnosti i nastave izražavanja, za to postoje vrlo dobri primjeri u zadacima i vježbama u srednjoškolskim udžbenicima autora Rosandića i Šicela, uvjeren sam da se do boljih rezultata u nastavi kulture govorenja dolazi ako njezine sadržaje što češće uključujemo u životnu praksu srednjoškolaca. Naime tako se veći broj učenika bolje motivira i aktivnije sudjeluje u radu. Ističem i potrebu što veće međupredmetne povezanosti, jer je ustanovljeno da se interesi učenika kreću od sportskih, tehničkih, glazbenih itd. sadržaja, sve do onih koji zadiru u predmete povijesti, psihologije i filozofije.

Iako, nažalost, u nas još uvijek ne postoje udžbenici i priručnici za nastavu govorenja, nastavnicima će svakako pomoći *Govorne vježbe* S. Težaka, *Raspravljanje* skupine autora, Rosandićevi *Novi metodički obzori* i Škarićeva knjiga *U potrazi za izgubljenim govorom*, u kojima će naći dovoljno informacija o teorijskim i praktičkim aspektima nastave govorenja i poticaj za stvaranje sustvaralačkog odnosa s učenicima na području kulture govora. Valja upozoriti da se stvaralačke osobine učenika mogu osobito uspješno razvijati na području govorne djelatnosti. Ovom ću prilikom, polazeći upravo od kreativnosti učenika

8 Škarić, Ivo: U potrazi za izgubljenim govorom (II. dopunjeno izdanje), Školska knjiga, Zagreb, 1988.

9 Polazište mi je Škarićeva podjela govorničkog izražavanja kojeg čine skupine razgovora, kratkih monologa, govora i posebnih govornih vrsta.

10 Težak, Stjepko: Govorne vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika (7. izmijenjeno izdanje), Školska knjiga, Zagreb, 1985.

i teorije recepcije i komunikacije, istaknuti važnost teme u motivaciji za javno govorenje, odnosno raspravljavanje.

Uz samostalnost, spontanost, prirodnost i osobnost, jedna je od bitnih oznaka kreativnosti, kao što ističe Rosandić¹¹ - originalnost, a ona se postiže prvenstveno poznavanjem stvaralačkog područja, u ovom slučaju govora. Budući da je u nastavnom programu zastupljeno načelo vertikalnog slijeda, to su učenici u III, odnosno IV. razredu gimnazije upoznati s mnogim vrednotama govorenog jezika, pa su pripremljeni za složenije retoričke vrste kao što su javni govor, odnosno diskusija. Postavljanjem učenika u govorni proces kao recipijenta/komunikanta, nameće se pitanje koje metodičke postupke primijeniti kako bi se njegovi interesi i sposobnosti što uspješnije usmjerili i iskoristili u poticanju i razvijanju govornog izražavanja. Jedan od problema na koje nailazimo kod učenika jest motivacija za govorenje. Učenika je teže motivirati za usmeno nego za pismeno izražavanje, jer se uz odbojnost prema javnom nastupu javlja i nezainteresiranost kao posljedica toga što se nastava govorenja tematski najčešće vezuje za gradivo iz književnosti. Iako smo još daleko od toga da se u našim školama učenikovo govorenje njeguje i u sklopu drugih nastavnih predmeta, bilo bi uputno da se teme za nj daju s područja učenikova zanimanja koja su najčešće daleko od nastave književnosti. Zbog toga bih svoje kolegice i kolege nastavnike upozorila da se učenik, kao i svaki govornik koji se nađe pred problemom "imam li što reći i čemu govoriti?", uspješnije motivira za govorenje ako, uz našu pomoć, izabere temu o kojoj ima što reći i o kojoj ima razloga govoriti. Neposredna stvarnost u kojoj učenik živi dat će nebrojene teme koje može oblikovati u govor. Ovdje ću navesti neke primjere što su ih moji učenici izabrali za izricanje govora, odnosno za raspravu, a koje možemo svrstati u nekoliko krugova:

1. Odnos odrasli - neodrasli (npr. Moj položaj u obitelji, Zašto nam odrasli ne vjeruju);
2. Sport (npr. O stanju klupskog i individualnog sporta u Umagu, Povijest nogometa na Bujštini);
3. Problemi mladih (npr. Alkohol i maloljetnici, Za ili protiv auto-stopa, Uzroci upotrebe droga u adolescenciji);
4. Škola (npr. Zašto je u školi dosadno, Razlozi slabog uspjeha iz matematike, Što bi preporučio profesorima kako bismo bolje surađivali, Strip u lektiru!);
5. Glazba (npr. Zašto volim techno, Društvo i rave);
6. Društveno - moralne teme (npr. Moj odnos prema ljubavi, Prijateljstvo-kako ga steći i gajiti, Odnos društva prema mladim prijestupnicima);
7. Kulturni, politički i društveni život (npr. Dopustiti ili ne dopustiti prijenose saborskih sjednica, Možemo li bez TV, Kako se odnosimo prema spomenicima kulture u našem gradu);
8. Aktualne teme (npr. Za i protiv abortusa, Je li rad Greenpeacea uzaludan, Treba li nam zakon o mladeži).

Odabir takvih tema pridonosi razvoju stvaralačkih sposobnosti učenika i oslobađanju njihovih govorničkih potencijala. S koliko će entuzijazma oni pripremiti govor i nastojati ga što bolje izraziti, najbolje se može ocijeniti po natjecateljskom duhu koji vlada na takvim nastavnim satima. Iz toga proistječe još jedan bitan problem o kojemu se premalo vodi računa u obrazovnom

11 Rosandić, Dragutin: Novi metodički obzori, Školske novine, Zagreb, 1993.

procesu, a to je aktiviranje slušača. A kako slušanje budi i samo govorenje, strujni se krug zatvara - učenici postaju osjetljiviji na problem, otvoreniji, prema novom, jednom riječju postaju kreativniji.

ZAKLJUČAK

Na koje nas zaključke navodi dosadašnje izlaganje?

Razvijanje učenikova jezičnog osjećaja o svijesti i potrebi njegova vlastita izraza jedan je od bitnih zadataka nastave materinskog jezika. Najpogodnije područje za ueničko stvaralaštvo jest usmeno izražavanje. Iako živimo u tzv. postgutenberškom vremenu u kojem se čovjek najvećma ostvaruje na području usmene riječi, nastava govorenja još uvijek nije našla ono mjesto koje joj pripada u sveukupnom odgojno-obrazovnom procesu u našim gimnazijama. Naime, iako se kultura govorenja ostvaruje na svakom nastavnom satu u svim oblicima usmene komunikacije trebalo bi predvidjeti posebne sate govorničkih vježbi za što novi program za gimnazije ne pruža dovoljno priručnika, radnih bilježnica i drugih didaktičkih materijala potrebnih za nastavu govora te neprovođenje sustavnog permanentnog stručnog usavršavanja nastavnika - mjesta za zadovoljstvo odista nema.

Bez obzira na sve teškoće, mnogi nastavnici ne odustaju od nastave govorenja. Svoje sam kolegice i kolege upozorila na jedno bitno metodičko pitanje koje se postavlja u teoriji raspravljanja, a često se zanemaruje - to je pitanje izbora teme za javno govorenje i raspravu. Polazeći od Škarićeve tvrdnje da je "govor oblik demokratskog komuniciranja" i "glavni način povezivanja s ljudima", zauzimam se za komunikacijsko - stvaralački metodički sustav u nastavi govora iz kojeg prizlazi načelo životnosti, sadržajne kompetencije i načelo demokratičnosti, te bi trebalo govorne nastavne jedinice retoričkih vrsta uključivati u životnu praksu učenika. Time bi se omogućilo učenikovo "osvajanje riječi" i razvijala svijest o vlastitom govorenju. Zauzimam se za primjenu komplementarnog odnosa nastave izražavanja s ostalim područjima nastave materinskog jezika, ali i za primjenu teorije međupredmetnih veza. U novim se reformskim kretanjima nazire ponovno vraćanje predmetnoj organizaciji odgojno-obrazovnog sustava, čime se gube iz vida odrednice jedne suvremene škole. Nastava govorenja mora postati obvezom svih nastavnih predmeta i jedan od temeljnih ciljeva ukupnog obrazovanja.

Prihvatite li se ove ocjene i prijedlozi, približit ćemo se onoj Andrićevoj: "Govoriti znači intenzivnije živjeti", a našim ćemo učenicima pomoći da odrastu u odgovorne, svjesne i slobodne ljude.

LITERATURA

- Biskup, J.** (1988). *Osnove javnog komuniciranja*. Školska knjiga, Zagreb
- Della Casa, M.** (1988). *Scritto e parlato, grammatica ed educazione linguistica*. Editore La Scuola, Brescia
- Eco, U.** (1979). *Kultura informacija komunikacija*. Nolit, Beograd
- Grupa autora** (1978). *Raspravljanje u nastavi usmenog i pismenog izražavanja*. Svjetlost, Sarajevo
- Škarić, I.** (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom (II. dopunjeno izdanje)*. Školska knjiga, Zagreb
- Škiljan, D.** (1979). *Govor realnosti i realnost jezika*. Školska knjiga, Zagreb
- Težak, S.** (1985). *Govorne vježbe u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika (7. izmijenjeno izdanje)*. Školska knjiga, Zagreb
- Težak, S.** (1985). Koordinacija, korelacija i integracija u nastavi hrvatskoga ili srpskog jezika. *Suvremena metodika*, br. 4, X, str. 156-166.
- Rosandić, D.** (1993). *Novi metodički obzori*. Školske novine, Zagreb
- Vuletić, B.** (1980). *Gramatika govora*. GZH, Zagreb
- Vuletić, B.** (1988). *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*. Revija, Osijek

Mirjana Benjak
Srednja škola "Vladimir Gortan"

ORATORICAL ELEMENTS WITHIN THE STUDY OF LANGUAGE SKILLS IN GRAMMAR SCHOOLS

SUMMARY

The paper deals with frequency of occurrence of oratorical elements within the study of language skills in grammar schools and the place they are assigned. Within the new Curriculum from Grammar School (1995) a chapter on Language Skills is introduced as part of the subjects Croatian language, along with chapters on Croatian language, and Croatian and Universal Literature. Through an analysis of the curriculum and the syllabus the place assigned to oratory in grammar schools became evident. The undeniable fact that oratorical skills must become an integral part of modern school curriculum prompted my research in which I wanted to establish whether the need to introduce these skills is only professed, or else really given the place it should have in higher education.

Since the Curriculum claims that one of the aims of study of Croatian language is "to acquire linguistic knowledge, and linguistic culture, as well as to prepare for functional use of Croatian language in all discourse situations, all functional styles, and speech events", it is necessary to give an opportunity to every student to demonstrate different kinds of oral skills along with those acquired in written language. Following Škarić' presumption in which he claims that "speech is a democratic form of communication" and "the main practice which connects people". I support the creative communicative methodological approach to oratorical education, and thus show some such possibilities for classroom application. Since I followed the principle of lifelike situations, the units of education in oratorical skills are taken from students' real life thus enabling them to acquire expressions more efficiently and to observe their own speech acts and habits.

Key words: oratorical elements, the Croatian language